

AZ 1945. MÁRCIUS 4-ÉN SZOMBATHELY ELLEN
VÉGREHAJTOTT LÉGITÁMADÁS 75. ÉVFORDULÓJA.

EMLÉKKONFERENCIA. SZOMBATHELY, 2020. MÁRCIUS 3.

SOÓS VIKTOR ATTILA

A SZOMBATHELYI BOMBÁZÁSOK
TÁRSADALMI HATÁSAI

BEVEZETÉS

„Ha a drágám ezt tudná. A drágám nem tudta meg, nem jött vissza. A drágámnak nyoma veszett. Szombathelyen. Egyszer járt náluk valaki, aki átélte a szombathelyi bombázásokat. Ki is volt az? Mindegy. Sűrűn estek a bombák, mint a jégeső. Összekötöttek is, láncos bombák. Ő látta, a saját szemével, hogy egy csoportot telibe talált; mert olyan hirtelen jöttek, hogy még a pincébe se lehetett leszaladni, csak összebújtak az emberek; ő látta, ahogy a csoportot telibe találta, és semmi nem maradt belőle. Volt, nincs, így mondta a szombathelyi ember: Kunczné meg sírt. - Nem, nem. Az én drágám még írt. Írt nekem Szombathelyről. S mutatta a lapot, melyen már egyetlen szót sem lehetett elolvasni.”¹

A fentebbi sorokat Rónay György, a magyar katolikus próza, líra és bölcsélet legendás alakja vetette papírra 1963-as regényében. A megidézett eseményt nem a képzelet szülte, bár Rónay otthonosan mozgott a fikció területén. 1945. március 4-én bombázápor zúdult a Nyugat-Dunántúl meghatározó központjára, Szombathely városára. A szövetséges légierő amerikai gépei több száz tonna bomba ledobásával igyekeztek elpusztítani a nyilas kormányintézményeknek is otthont adó vármegyeszékhelyet, egyúttal demoralizálni a lakosságot. A pusztítás mértéke komoly volt: 423 polgár veszítette életét, a város pedig romba dőlt, ipari és vasúti létesítményein túl a vármegyei igazgatás szervei, valamint egyházi és iskolai épületek is komoly károkat szenvedtek el. Szombathely a 2. világháború végóráinak lett az áldozata, és egyben az ország ötödik legnagyobb bombakárt szenvedett városa. A bombázás mintegy fél órán át tartott – azonban a túlélők évtizedekig viselték a következményeket.

A tanulmány a szombathelyi bombatámadásról, hangsúlyosabban pedig az esemény társadalmi következményeiről szól. Mivel a város romba dőlése nem légüres térben zajlott, hanem valóságos történeti–politikai szituációban, így az elemzésnek is tágabb látóteret kell befognia. Elsőként a város helyzetét igyekeztem megvizsgálni a 2. világháború éveit alatt, különös tekintettel az 1944. évre. Ez az elemzés nem pusztán várostörténeti jellegű, ugyanis szerettem volna bemutatni azokat az erővonalakat is, amelyek meghatározták a magyar po-

1 Rónay György: Esti gyors. Bp., 2017. 249. p.

litikai élet alakulását. A város tragédiája azonban akkor bontakozik ki minden részletében, ha szemügyre vesszük a bombázások társadalmi hatásait is az ún. koalíciós korszakban. Így e tanulmány a magyar történeti irodalomban csak koalíciós korszaknak elkeresztelt periódussal is foglalkozik, e keretek között igyekezőn kimutatni a szombathelyi tragédia történelmi helyét.

SZOMBATHELY A 2. VILÁGHÁBORÚ SODRÁBAN

A Nyugat-Dunántúlt paradox módon – földrajzi elhelyezkedése folytán – a világháború kevésbé dulta föl, mint az ország délkeleti és középső területeit. Bár ezeken a területeken tartott legtovább a 2. világháború magyar földön, még az 1944–1945. évi kaotikus állapotok, a menekültek nagy száma is viszonylag működő közigazgatás mellett zajlott a nyugati vármegyékben. A városok és falvak adminisztrációja nem omlott össze, a nyilas kormányzat pedig csupán néhány hónapig működött Nyugat-Magyarországon. Ennek ellenére a front átvonulása feldúlta a területet, a károk azonban relatíve kisebbek voltak, a szovjet megszállás pedig kevésbé követelt polgári áldozatokat. Mindennek oka az időbeli megkésettységnek tudható be, mivel a Vörös Hadsereg e területeket szállta meg utolsóként.

Az 1945. évi helyzetnek mélyebbre nyúló történeti–politikai okai álltak a háttérben. Magyarország sikeresen elkerülte az 1939. évi hadba lépést, amely óriási helyzetelőnyhöz juttatta az észak- és nyugat-európai államokhoz képest. A Teleki Pál miniszterelnök kezdeményezte fegyveres semlegesség politikáját kezdetben siker koronázta, hiszen a világot elborító kataklizma ekkor még nem érintette hazánkat. Ugyanakkor ezekben a hónapokban szűnt meg Csehszlovákia, a trianoni szerződés egyik nyertes mintaállama, amelynek romjain német protektorátus, valamint német dominanciájú bábállam osztozott. Teleki 1941. évi halála, valamint az ország elsiettet – Bárdossy László miniszterelnök kezdeményezte – hadba lépése ezt a kezdeti helyzeti előnyt szüntette meg. Magyar területeket először a Jugoszlávia elleni hadjárat első napjaiban ért légitámadás: a délszláv légierő által Pécs és Szeged ellen. Ezek, valamint a Szovjetunió vélt vagy valós légi csapásai Magyarország ellen – Kassa bombázása – ugyanakkor csupán marginális szerepet játszottak a világháború hadtörténetében. A magyar városok 1943-ig lényegesebb veszély nélkül élhették mindennapjaikat. A szövetségesek olaszországi partraszállása ugyanakkor mindent megváltoztatott. Az itáliai félsziget amerikai megszállása ugyanis lehetővé tette olyan légi bázisok felszerelését, amelyek immár akadálytalanul bombázhatták Közép-Európa városait. 1944 elejére készen állt minden, hogy a szövetségesek magyar területeket bombázzanak. A nyugati hírszerző szervek ugyanakkor már sejtették, hogy a németek meg akarják szállni Magyarországot, így a bombázásokat halasztották. Március 19-e után azonban kiderült, hogy a megszállással szemben lényegesebb ellenállás nem fog kibontakozni, így 1944 áprilisában megkezdődött a magyar célpontok angol–amerikai bombázása. Kezdetben a magyar légteret a német haderő uralta, azonban e légi fölény idővel mérséklődött, 1944–1945 fordulójára pedig úgyszólván megszűnt. Szombathely 1945 márciusában az angolszászok vadászbombázóival nézett szembe, amelynek eredménye a város pusztulása lett.

A Nyugat-Dunántúl relatív megkíméltségét tovább fokozta a hadszíntérré válás keletnyugati mozgása a magyar területeken. A 2. Ukrán Front első alakulatai 1944. augusztus 26-án az Úz és a Csobányos völgyében átlépték a történelmi magyar határt: Magyarország

ekkortól hadszíntérré vált. Az előrenyomulás megállíthatatlannak bizonyult, hiszen október 6-án az alföldi területekre érkezett a Vörös Hadsereg. A 2. Ukrán Front Esztergomban egyesült a déli irányból az ország területére lépő 3. Ukrán Fronttal, október 29-én megkezdődött Budapest ostroma. Ami a hadi események szempontjából döntő: Magyarországot a szovjet haderő keleti irányból foglalta el, ez azt jelentette, hogy a front az országon lassan vonult keresztül, és a nyugati vármegyéket a háború végnapjaiban érintette.

Vas vármegye területére először március 26-án érkeztek szovjet csapatok, az előrenyomulásuk megállíthatatlannak bizonyult. A front faluról falura tolódott észak-nyugatra, lokális harcok azonban csak néhány település körül alakultak ki. Boba esetében több civil személy is áldozatul esett a támadásnak. Március 27-én éjszaka indult meg a Rábán a szovjet átkelés. Sárospatak március 28-án, Szombathelyt és Kőszegét március 29-én szállták meg a szovjet csapatok. A kommunista időszakban április 4-e volt a „felszabadulás ünnepe”. Magyarország a német csapatoktól való megtisztításának a Sztálin által kitűzött időpontja: április 4-e, a katonai terv szerint ennek Nemesmedvesnél kellett volna megtörténnie. A történelmi adatok szerint azonban ezt a határidőt nem tudták tartani, mivel erősebb ellenállásba ütköztek. Több mint egy hetet késtek, az utolsó német egységek április 13-án hagyták el az országot Pin-kamindszentnél. Ezzel a 2. világháború végét ért Magyarországon.²

SZOMBATHELY A KÉT HÁBORÚ KÖZÖTT ÉS A 2. VILÁGHÁBORÚBAN

Szombathely dinamikusan fejlődő város volt a 19. században, amely fejlődést az 1. világháború részlegesen megtörte. Ugyan hadszíntérré nem vált, a trianoni békeszerződés mégis gyakorlatilag határvárost csinált a megyeszékhelyből: az új államhatár 10 km-es körzetébe került, amely vezető szerepét komolyan leértékelt. A Horthy-korszak első éveiben komoly hátrány érte a várost, ugyanis itt tért haza IV. Károly magyar király, akit a püspöki palotában fogadott a magyar nyilvánosság. Az első királypuccs néven ismertté vált legitimista kísérlet kudarcra végződött, amely a városra sem vetett jó fényt. Ennek ellenére a határhoz közel került település a modernizáció útjára lépett, amelynek eredményeként a város komoly sikereket mutathatott föl. A lassú fejlődés eredményeként rendezték a városmajor kérdését, új iskolák és bérpaloták épültek. A városháza épületét korszerűsítették, valamint a Dunántúl egyik legmodernebb kórházát is itt építették föl. Összességében Szombathely a 2. világháború előestéjére a térség egyik legprosperálóbb városa lett, amelynek életét sem politikai viharok, sem komoly gazdasági visszaesések nem hátráltatták.

Szombathely és Kőszeg országgyűlési képviselői tisztét ebben az időben Wälder Gyula, a Szombathelyen 1884-ben született hírneves építész töltötte be. Wälder nem állt távol a két háború közötti kormánypolitikától, hiszen a korszak reprezentatív építkezéseinek részese, valamint már a Műegyetem ókori építészet tanszékének vezetőjeként lett az Akadémia levelező tagja, 1930-ban pedig Korvin-koszorút nyert.³ 1939-ben a kormányzó Magyar Élet Pártja színeiben választották meg képviselőnek – állítólag Teleki Pál személyesen unszolta a tisztség elvállalására –, azonban teljesen váratlanul, 1944. június 10-én elhunyt.⁴

2 Tanulmányomban felhasználtam Bethlen Klára Vas vármegye 1945. április–november című szakdolgozatát, amelyet Bank Barbara témavezetése mellett készített 2017-ben a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen. Ezúttal is köszönöm a szerzőnek, hogy dolgozatát a rendelkezésemre bocsátotta.

3 *Károlyi Antal*: Emlékezés Wälder Gyula építészre, 1884–1944. Közreadja Károlyi Mária. = Vasi Szemle (továbbiakban: VSZ), 2000. 5. sz. (továbbiakban: Károlyi, 2000.) 686. p.

4 Károlyi, 2000. 692. p.

Vas vármegye főispánja a háború végnapjaiban Mesterházy Ferenc, aki 1938-tól Veszprém főispáni székét töltötte be. A német megszállás után azonban lemondott, és visszavonult a közélettől. Állítólag Horthy Miklós beszélte rá, hogy vállalja el a vasi főispánságot, amely kérésnek Mesterházy eleget is tett. A város polgármestere 1941-től Mészáros Hugó, aki szombathelyi születésűként a fővárosban doktorált állam- és jogtudományból, majd visszatért szülővárosába, ahol városi tisztviselő lett: 1924-től főjegyzőként, 1930-tól tanácsnokként dolgozott. Bár polgármestersége a világháború éveire esett, hivatali működését kezdetben nem kísérte komolyabb botrány. Az 1944. év beköszöntéig Szombathely a hátszág csendes mindennapi életét élte. Bár a lakosságot a besorozott, frontra küldött rokonok, barátok, ismerősök sorsa komolyan foglalkoztatták, a mindennapi élet struktúrái ekkor még jelentősen nem változtak.

A NÉMET MEGSZÁLLÁS ÉS A NYILAS URALOM SZOMBATHELYEN

Az 1944. március 19-én bekövetkezett német megszállás Szombathely életében nem okozott különösebb törést, hiszen a vármegyei közigazgatás a helyén maradhatott. A térség országgyűlési képviselőjének, Wälder Gyulának váratlan halála miatt azonban új jelöltre kellett dönteni. A megüresedett képviselői helyről június közepén határozott a Mesterházy Ferenc elnöklétével összeült pártgyűlés, amelyen Bárdossy László leköszönt miniszterelnököt jelölték képviselőnek, aki tisztét 1945 első hónapjaiig meg is tartotta.⁵ Nem kérdés, Bárdossy kinevezésében komoly tényezőként hatott, hogy személye a megszálló német hatóságoknak is megfelelt, hiszen az egykori miniszterelnök hivatali működése idején komoly engedelményeket tett a német politikai elitnek, Magyarország külpolitikáját pedig teljes mértékben a Tengely hatalmi politika érdekeihez kötötte.

Vas vármegyében is a német megszállással kezdetét vette a magyar zsidó társadalom fizikai megsemmisítése. Ennek első lépéseként felállították a gettókat, majd ezt követően megkezdődött a deportálás. Szombathelyen Mészáros Hugó polgármesterrel tárgyaltak a Zsidó Tanács képviselői, aki kérésükre a város gettóját a két zsinagóga közelében állította fel. A szombathelyi csendőrkerület magyar zsidó állampolgárait július 4–6. között deportálták Auschwitzba.⁶

Az október 15-én megindított kiugrási kísérlet elbukása viszont komolyan érezte hatását Nyugat-Magyarországon is. Mivel a fővárost 1944 késő őszeré a szovjet csapatok körülrzárása fenyegette, a nyilas kormányzat 1944 novemberében megindította az ország főbb politikai intézményeinek nyugati irányú evakuációját. November folyamán a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, az Igazságügyi Minisztérium, a Földművelésügyi Minisztérium, az Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium Sopronba tette át működését, a Miniszterelnökség és a Honvédelmi Minisztérium Kőszegre költözött, a Külügyminisztérium Szombathelyre, a Belügyminisztérium pedig Sárvárra, majd Szombathelyre.⁷ A Külügyminisztérium a püspökvárba rendezkedhetett be, a Belügyminisztérium pedig a vármegyezházát foglalta el.⁸

5 Bárdossy Lászlót jelölik a szombathelyi kerület képviselőjének. = Ellenzék, 1944. jún. 15. 7. p.

6 Források a szombathelyi gettó történetéhez, 1944. április 15–1944. július 30. Összeáll. Mayer László. Szombathely, 1994. 348. p. (Vas megyei levéltári füzetek; 7.)

7 Papp István: Magyarország felszabadulásának kronológiája helytörténeti adatokkal, 1944–1945. = Soproni Szemle, 1970. 1. sz. 9. p.

8 Békés Márton: Egy vidéki „újságkirály” sorsa. Lingauer Albin (1877–1962) politikai pálya-vázlata és népbírórsági pere. 1. rész. = VSZ, 2006. 1. sz. 27. p.

A nyilas világ Nyugat-Magyarországot is komoly megpróbáltatás alá vonta, ugyanakkor ez a korszak már a bomlás kora: Szálasi rendszere ugyan folytatta tömeggyilkos politikáját, a magyar zsidó társadalom megsemmisítését, az ellenzéki gondolkodók likvidálását, ugyanakkor a háború felgyorsuló változásai alapvetően a kapkodás, sietség, menekülés jegyeit viselték magukon, amely azt is eredményezte, hogy az amúgy helyén maradó közigazgatás viszonylag rutinosan tudta szervezni az országrész életét. Erre annál is nagyobb szükség volt, hiszen a vörös hadsereg elől menekülő polgári személyek valósággal letarolták a nyugati vármegyéket: a termény, az állatállomány nagy része ennek a folyamatnak lett áldozata.

Fontos, hogy szó essék a korszak politikai megosztottságáról. 1944. október 16-án Szálasi Ferenc került az ország élére, amely gyakorlatilag a magyarországi szélsőjobboldal végleges – és 1944 márciusa után immár másodszori – hatalomra kerülését jelentette. 1944 ősze azonban már nem pusztán a korábban Imrédy Béla körül szerveződő radikális mozgalom híveit segítette hatalomba, hanem egyúttal a hungarista mozgalom prominenseit is. Nem sokkal később azonban a szovjetek által megszállt Debrecenben is megalakult egy kormány, amelynek vezetését dálnoki Miklós Béla vezérezredes, az I. magyar hadsereg parancsnoka vállalta el, aki október 15-én törzstiszteivel átállt a szovjetekhez. Az Ideiglenes Nemzeti Vállalás, valamint az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1944. decemberi megalakulásától két kormány működött, amely azonban nem azonos területen gyakorolta a joghatóságot.

Bár elvileg a két országrészt a frontvonal hermetikusan elzárta egymástól, mindkét háborús fél igyekezett propagandát kifejteni az ellenségesnek tekintett területeken: ezek általában szórólapok, folyóiratok légi úton történő ledobásával valósultak meg. Szombathelyen január első napjaiban vált ismeretessé a karácsony előtt néhány nappal felállt debreceni kormány létrejötte, amelyet a nyilas sajtó megvetően elítélt. Kemény Gábor báró külügyminiszter a két nappal korábban közzétett, dálnoki Miklós Bélát és társait távollétükben is halálbüntetéssel sújtó ítélet kapcsán fejtegette ki kormánya álláspontját: *„A magyar királyi kormánynak tehát az az álláspontja, hogy a törvényes és kizárólagos uralom a magyar alkotmányos szervek útján egész Magyarországra vonatkozóan Szálasi Ferenc nemzetvezetőé. Ő a hatalmat a magyar nemzet teljes akaratának elhatározásából a hadi helyzettől függetlenül gyakorolja is. Ennek következtében semmiféle úgynevezett ellenkormánynak létjogosultsága nincs és ilyen kormány nem is létezik. A szovjet bérgyilkos zsoldjába szegődött és kötél általi halálra ítélt Dálnoki Miklós Bélát és cinkosait, mint a Komintern megbízottjait a magyar nemzet árulóinak bélyegzi”*⁹

Ennek ellenére a közvélemény egyre kevésbé tekintette megbízhatónak az aktuális párt-sajtó híreit. A front közeledtével a félelem lett úrrá a lelkeken. A nyilas hatalomátvétel következtében személyi változásokra is sor került. A térség országgyűlési képviselője Bár dossy László lett, aki élvezte az új kormány támogatását, valamint bekapcsolódott a nyilas politikai életbe. Mesterházy Ferenc lemondott veszprémi főispáni tisztségéről, a vasi főispáni széket pedig csak Horthy rábeszélésére foglalta el, de október 15. után rögtön kérvényezte felmentését, amelyet formálisan november 12-én hagytak jóvá.¹⁰ Utóda Kocsárd Emánuel, módos nyilas-szimpatizáns építési vállalkozó lett. A polgármestert, Mészáros Hugót a nyilas hatóságok szinte rögvest menesztették. Bűneiként – többek között – azt rótták fel, hogy a német megszállás után a gettósításnál figyelembe vette a szombathelyi zsidó tár-

9 Semmiféle ellenkormánynak létjogosultsága nincs ... = Zalai Összetartás, 1945. jan. 17. 2. p.

10 Személyi hírek. = Belügyi Közlöny, 1944. nov. 12. 1655–1656. p.

sadalom igényeit, és a gettót a két zsinagóga közelében állította fel. Felmentése után letartóztatták, majd börtönbe került. Németh József, a város főjegyzője szerint Mészáros németellenes beállítottságú városvezető lehetett.¹¹ Utóda minden bizonnyal november 9-től Szombathely egykori főmérnöke, Vass Gábor lett, aki március végéig maradt hivatalban.

A város közhangulata ugyan nyomott volt, de sok esetben a lakosság a legkisebb pozitívumon is lelkesedni tudott. A székesfehérvári szovjet előrenyomulás megállítása például komoly lelkesedést váltott ki a 2 évtizedes antikommunista retorikán edződött városi polgárság köréből. A közhangulatra jó fényt vetnek a városba települt Magyar királyi Rendőrség Politikai Rendészeti Osztályának helyzetjelentései az 1945. év első hónapjaiból. Bár a jelentések sokszor elfogult, pártos megállapításokat és vágyvezérelt sorokat is megfogalmaztak, valamilyen szinten tájékoztatnak Szombathely lelki világáról. Az 1945. január 8-ai állapotokról a Politikai Rendészeti Osztály detektívjei számoltak be: „*A politikai rendészeti osztály detektívjei a közönség legszélesebb köreivel állandó érintkezést tartanak fenn a legszigorúbb inkognitó megőrzése mellett. Ez az eljárás egyetlen módja a hangulat állandó változásának megfigyelésére. Tapasztalatunk szerint a legkisebb esemény is befolyása alatt tartja a közönség hangulatát. (...) A lakosság hangulatában a múlt év végén elterjedt csüggedést az újév első napjaiban a reménykedés és a hangulat bizakodóbbá válása váltotta fel. Az az elterjedt hír, hogy a német hadosztályok Budapest felmentésére siettek, és a belügyminiszter úr közvetlen szavai, hogy Budapestre rövidesen felmegy, amelyeket a napilapok is részletesen közöltek, megnyugtatólag hatottak és nagy népszerűségek örvendenek.*”¹²

A január 30-án kelt jelentés némileg megváltozott közhangulatról számolt be: „*Az általános hangulat országos viszonylatú, nincsenek kirívó panaszok. Jelenleg a hangulat kissé nyomott, ami Varsó és Krakkó elestének és Budapest szorongatott, helyzetének tudható be.*”¹³

A nyilas kormány idővel csupán pótselekvésekben élte ki frusztrációit: Nyugat-Magyarország városainak köztereit kezdték pártkonform módon átkeresztelni, hungarista szellemű egyetemet alapítottak, sőt, a háborút követő újjáépítést kezdték megtervezni, pályázatok kiírásával nyomatékosítva.¹⁴ Szombathely mindazonáltal a nyilas világ egyik központja lett. A Külügyminisztérium is ide költözött, Kemény Gábor báró külügyminiszter pedig Szombathelyen fogadta 1945. december 12-én Edmund Veesenmayer birodalmi teljesítmény megbízottat.¹⁵

Ahogy közeledett a front, a nyilas uralom fokozatosan omlott össze. Megindult a nyugati vármegyék kiürítése, amelynek eredményeként idővel olyan különleges állapot állott be, amely helyzetben az állami főhatalmat csupán a helyi közigazgatás megmaradt egységei képviselték, a polgári közigazgatást viszont felülírta a katonai. A szombathelyi Külügyminisztérium 1945 januárjában már azt az iratot vehette kézhez, amelyben a kormány felszámolta a Kitelepülési Kormánybiztosságot, és a Németországba történő kitelepítéseket a

11 Cziprián Dóra: Az utolsó szombathelyi főjegyző. = Vas Népe, 1996. aug. 17. (továbbiakban: Cziprián, 1996.) 11. p.

12 A m. kir. Rendőrség Szombathelyre települt politikai rendészeti osztályának 1945. január 8-i helyzetjelentése. In: A második világháború. Szerk. Ungváry Krisztián. Bp., 2005. (továbbiakban: Ungváry, 2005.) 493. p. (Nemzet és emlékezet)

13 A m. kir. rendőrség szombathelyi politikai rendészeti osztályának jelentése, 1945. január 30. In: Ungváry, 2005. 497. p.

14 Paksa Rudolf: Magyar nemzetiszocialisták. Az 1930-as évek új szélsőjobboldali mozgalma, pártjai, politikusai, sajtója. Bp., 2013. 298. p.

15 Karsai László: Szálasi Ferenc. Politikai életrajz. Bp., 2016. 324. p.

berlini magyar követségre bízta.¹⁶ A nyugati városok 1945 februárjára–márciusára magukra maradtak, idővel pedig hadszíntérré váltak: a német és szovjet sereg katonai parancsnokságainak alárendelve. A német megszállás végnapjainak zavarait az is jól mutatja, hogy több értesülés szerint több spontán tüntetés is lezajlott ezekben a napokban a Dunántúlon.¹⁷

A LÉGITÁMADÁS

Szombathely légoltalmi kitettséggel a Honvédelmi Minisztérium tiszttában volt, melyet bizonyít, hogy a várost „A” osztályozású településsé nyilvánították, azaz a legveszélyeztetettebb kategóriába került, minként a nagyobb városok, megyeszékhelyek általában. Ezzel párhuzamosan megkezdődött mintegy 2000 légóparancsnok kiképzése is, azonban a légoltalmi felkészülés ezen intézkedésekben lényegében ki is merült, az újabb fejlesztések rendre csúsztak, vagy nem valósultak meg.¹⁸ A helyzet a német megszállás után vált egyre súlyosabbá, hiszen az olaszországi Bari városában kiépített katonai repülőtérről a szövetséges légierő közvetlenül tudott magyar területeket bombázni. Bár a szisztematikus légitámadások elsősorban Budapest ellen 1944 áprilisában indultak meg, a nyugat-magyarországi városok fölött áthúzó kötelékek miatt Szombathelyen mindennapos élményt jelentett a légiriadó. Ez sajnos, egy nagyon negatív edukációs folyamatot eredményezett, az emberek ugyanis az egyre sűrűbben ismétlődő légvédelmi riadókhoz idővel hozzászoktak, és már nem is vették azt olyan komolyan. Az életet a háborús körülmények ellenére is élni kellett, a polgári lakosság pedig igyekezett alkalmazkodni az új helyzethez, a fokozódó légiriadók pedig 1944 októberéig vakriasztásoknak bizonyultak.

Október 7-én 14 óra tájban ez a viszonylag békés állapot megszakadt, amikor egy alacsonyan repülő szövetséges kötelék bombatámadást hajtott végre a szombathelyi pályaudvar térségében. Mint minden bombatámadás, ez is pontatlan volt, hiszen a pályaudvar szűkebb környékén túl találat érte a környék házait is. A támadásban mintegy 50-en haltak meg, több ezer ember pedig rögtön megkezdte a romeltakarítást. Október 13-án újabb légitámadást intéztek Szombathely ellen, amely azonban az elsőtől képest kisebb mértékűre sikeredett, kilenc emberéletet követelve. Október 17-én újra vasúti célpontokat bombáztak, jelentős vagyoni kár keletkezett – elpusztult többek között a vasúti felüljáró és a pálya jelentős része, emberélet azonban a támadás nem követelt. Október 21-én az ONCSA-telep került a bombázások kereszttüzébe, amelynek hatására 20-an vesztették életüket.¹⁹

1944 októbere Szombathely életében is meghozta a légitámadások realitását, közben azonban országos viszonylatban is jelentős változás állt be: a budai várban Horthy Miklós kormányzó kétségbeesett kísérletet tett a háborúból való kiválásra, amely azonban 1 nap

16 Intézkedések a Németországba kitelepítendő polgári személyek irányításával megbízott bizottság szervezetére és működésére. Berlin, 1945. január 25. Magyar Nemzeti Levéltár (továbbiakban: MNL) Országos Levéltára K-707. I-1945. Nyilas Külügyminisztérium, I. csomó.

17 A német megszállás alól felszabadult területeken megjelenő egyetlen magyar lap, a *Szabadság* már 1945 februárjának legelején tudni vélte, hogy komoly zavargások és németellenes tüntetések zajlottak le Szombathelyen és Kőszegen. Bár adataik nem származhattak első kézből, az értesülések tendenciákat legalább is jelezhetnek. Tüntetések Dunántúlon a németek és nyilasok ellen. = *Szabadság*, 1945. febr. 4. 3. p.

18 *Papp János*: Légitámadások Szombathely ellen. Adalékok az 1944–1945-ben Szombathely ellen intézett bombázások eseménytörténetéhez. = *VSZ*, 1975. 2. sz. (továbbiakban: Papp, 1975.) 224. p.

19 Papp, 1975. 225. p.

alatt kudarcba fulladt. Ennek hatására a magyar szélsőjobboldal immár teljes erejével – 1944 márciusa után immár másodszor – hatalomba került, ekkor már annak is hungarista, radikális szárnya. Ráadásul a hadműveletek ekkortól már a Dunántúlt is érintették. Szombathely és a Nyugat-Dunántúl november-decemberben kevésbé volt kitéve légitámadásoknak, hiszen a szövetségesek ekkortól döntően a fővárosra, valamint a szárazföldi előrenyomulásra koncentráltak. November 22-én ennek ellenére légcsapást mértek a környező településekre, így Szombathelyen is történtek becsapódások, emberéletet azonban nem követelt a támadás. December 6-án öt fő halt meg a városra hulló bombáktól.

Az 1945. év viszonylag nyugalomban kezdődött Szombathelyen, hiszen márciusig lényeges támadás nem érte a várost. A végzetes légitámadás 1945. március 4-én felülírta a korábbi békés 3 hónapot, pusztításban pedig a Dunántúl egyik legsúlyosabb bombázásaként vonult be a történelemlönyvekbe. A támadás 12 óra 40 perckor kezdődött, és 13 óráig tartott, a rövid 20 perc teljesen átalakította a város arculatát. A szövetségesek rombolóbombákat és légiaknákat egyaránt bevetettek a hadművelet során, amely Szombathely történelmi belvárosára koncentrált.

Különösen nagy pusztítás érte a székesegyházat, amelyet három–négy bomba is telibe talált.²⁰ Az épület falai ugyan állták a próbát, a tetőszerkezet, valamint a belső tér, az ablakok és a freskók, a kapuk és a szobrok a támadás áldozataivá váltak.²¹ Ekkor hullt bomba Pintér Lajos kanonok házára is, amelyben mind Pintér, mind kanonoktársa, Kiss Lajos életüket veszítették. Kovács Sándor szombathelyi megyéspüspök püspök így emlékezett meg az eseményről: „... súlyos kereszttel a vállamon állok előttem, amikor vérző lélekkel jelentem, hogy március 4-én, vasárnap déli ¾ 1 órakor székesegyházunk bombatámadás áldozata lett ...”²²

Idővel megindult a templom romjainak kifosztása is, amelyre szintén ügyelni kellett. A város temetője is szenvedett bombatalálatokat, felszínre került a holttestek egy része, és ugyanez a pusztítás a dögtemetőt is érintette, amelynek hatására oszló állati tetemek is föld fölé kerültek.

A BOMBATÁMADÁS HATÁSAI

A szombathelyi bombatámadásról a demokratikus sajtó lapjai március 6-án számoltak be. A *Szabadság* rövid cikkben ismertette az eseményt, a részletekre azonban – a hihetetlenül gyors, napról napra történő világtörténelmi jelentőségű változások beállta miatt – nem térhetek ki: „*Légitámadás érte Sopront és Szombathelyt. (London, március 5.) A szövetségesek olaszországi főhadiszállásáról jelentik: Olaszországi repülőterekről felszállt amerikai nehézbombázók vasárnap a délelőtti órákban súlyos támadást intéztek a magyarországi hadszíntérre irányuló német utánpótló forgalom központjai ellen. Az amerikai gépek támadó vállalkozásuk során Sopron, Szombathely, Bécsújhely, Graz és Zágráb célpontjait bombázták.*”²³

20 A Szombathelyi Székesegyház bombázása és újjáépítése. Szerk. Lendvai Rezső, Koltay Ferenc. Szombathely, 2015. 405 p.

21 Papp, 1975. 225–226. p.

22 A székesegyház lebombázása után Kovács Sándor megyéspüspök gyászkeretes körlevelében fordult papjaihoz. Idézi *Lendvai Rezső – Koltay Ferenc: A Szombathelyi Székesegyház bombázása.* Szombathely, 2020. 26. p.

23 Légitámadás érte Sopront és Szombathelyt. = *Szabadság*, 1945. márc. 6. 1. p.

Az *Új Dunántúl*, amely a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front pécsi lapja volt, szintén címdalonal számolt be a történekről, de az eseményeket ők is londoni értesülésekre alapozták – ami nem is csoda, hiszen ezekben a napokban a magyarországi híráramlás komoly akadályokba ütközött.²⁴

Érdekes viszont, hogy a nyilas lapok hallgattak a támadásról. A Zalaegerszezen megjelenő *Zalai Összetartás* semmilyen módon nem számolt be a szomszédos vármegye tragédiájáról, sőt, Szombathely csupán a vasúti menetrend vonatkozásában jelent meg hasábjain.

A március a város életében a helyreállítási és romeltakarítási munkák jegyében telt el. Rögtön megindult a szisztematikus újjáépítés, ennek érdekében a főbb szakmák képviselői munkaközösségeket alakítottak, amelyek a villanyhálózat, az ácsmunkák stb. rendbetételét voltak hivatva végezni. Mivel azonban március végére a vörös hadsereg megközelítette a várost, ezek a tevékenységek is egy időre szüneteltek. Ráadásul március 25-én újrakezdődtek a légitámadások, amelyek 29-éig öt alkalommal sújtották Szombathelyt, 32 ember életét követelve. Közben a front megállíthatatlanul közeledett: március 28-án Zalaegerszeg és Sárvár, április 1-jén Nagykanizsa szabadult meg a német és nyilas uralomtól, és került szovjet megszállás alá.²⁵

AZ 1945. ÉVI FORDULAT

Az 1944–1945. esztendő fordulója gyökeres változást hozott a magyar nemzet történetében. A cezúra: 1945, „a magyar történelem nagy szakadása”, ahogy Kovács Imre, a korszak kiemelkedő politikus–gondolkodója fogalmazott: „*lezárult az a hosszú-hosszú folyamat, amit büszkén ezer évnek nevezünk, és elkezdődött egy új korszak, aminek megjelölésére még nincs kellő távlatunk. Eddig jellegében az új korszak mindannak az ellenkezője, amit az ezer év képvisel és szimbolizál...*”²⁶

Magyarország sorsát a 2. világháború után alapjaiban két tényező határozta meg: a háborús vereség és a szovjet megszállás. Az ország – Szabó Zoltán, egy másik szemtanú író fordulatával élve – a hadak útja lett. Annak minden tragikus velejárójával, emberek sokáig elhallgatott szenvedéseivel, százezrek elhurcolásával, kifosztásával, internálásával, kitelepítésével együtt. A háború romokba dőlt országot, egyéni és kollektív traumákat hagyott maga után.

1944 tragikus eseményei a magyar politikai önállóság utolsó maradványait is elemészítették. A Vörös Hadsereg súlyos áldozatok árán megszabadította Magyarországot a német megszállástól és a nyilas rémuralomtól, a levert zsarnokság romjain azonban nem jöhetett létre a demokratikus Magyarország. Hazánk egy pillanatra sem nyerte vissza tényleges függetlenségét, több mint 40 évre a szovjet birodalmi érdekszféra részévé vált.

Az ország hadszíntérré válása és a háborús vereség következtében a társadalom szerzett élete szinte teljesen felbomlott, a magyar állam működése lényegében megszűnt.

Szombathelyen a szovjet megszállás 1945. március 29-én kezdődött, a városi közigazgatás március 31-én indult újra. A szovjet hadsereg bevonulása után Szombathely városát katonai közigazgatás irányította, amelynek vezetője Alex Effendiev alezredes a város kato-

24 Amerikai légierődök bombázták Sopront és Szombathelyt. = *Új Dunántúl*, 1945. már. 6. 1. p.

25 Papp, 1975. 226. p.

26 Kovács Imre: Magyarország megszállása. Bp., 1990. 5. p.

nai parancsnoka lett. Effendiev érdekes személyiség volt, kaukázusi muzulmán család sarjaként a helyi lakossággal igyekezett jó kapcsolatokat ápolni. Pető Ernő, a közkórház igazgató főorvosa házáat Vajna Gábor nyilas belügyminiszter fosztotta ki. Effendiev ugyancsak Pető üresen álló házába költözött be, de hamarosan megkerestette a főorvost, és kérte, költözzön vissza lakásába – s mindezt egy ősi iszlám vendégjogi törvényre hivatkozva.²⁷ Effendiev április 8-án adta ki első napiparancsát, amely a város újraindítását, az élet normalizálását igyekezett előmozdítani. A városparancsnok nyolc pontban foglalta össze a legfontosabb utasításokat: „1. Minden polgári hatóság folytassa kötelessége teljesítését. 2. Minden kereskedelmi és iparvállalat tulajdonosa folytassa tevékenységét. Az árak, élelmiszerek, stb. árai olyanok maradnak, amilyenek voltak a szovjet csapatok bevonulásáig. A szesz italok árusítása további intézkedésig tilos. 3. A helyi hatóságok és a polgári lakosság minden eszközzel segítse elő az iskolák, kórházak, orvosi segélyhelyek és egyéb kulturális közintézmények és vállalatok szabályszerű működésének biztosítását. 4. Az istentiszteletek megtartásának a templomokban és imaházakban nincs akadály. 5. A lakosság köteles a birtokában lévő fegyvert, lőszert, hadianyagot és egyéb katonai jellegű javakat és a rádiókészülékeket a katonai parancsnokoknak beszolgáltatni, 6. Minden raktár és raktárhelyiség, amely a német és magyar katonai hatóság tulajdonában volt, az összes benne található javakkal együtt, a szovjet-parancsnokság rendelkezése alá kerül. 7. Az utcai közlekedés 5.00-tól 21.00 óráig engedélyezem. 8. Éjjel kötelező a város elsötétítése.”²⁸

A városi közigazgatás hamar újraindult, amelyben jelentős szerepet vállalt a fiatal főjegyző, Németh József, aki ezekben a napokban foglalta össze az elmúlt eseményeket: „1945 évi március hó 28-án a közigazgatás a város határába került harcok miatt szünetelt, március 29-én a város elesett. A közigazgatás működését március 31-én kezdte meg. Az 1030/1945. M.E. számú rendelet alapján a város képviselőtestülete 1945. május 29-én alakult meg újra s ettől kezdődően az önkormányzat testületi szervei is megkezdték működésüket.”²⁹

Hamarosan megszerveződött a polgári közigazgatás is. Ennek legfontosabb szerve a helyi Nemzeti Bizottság volt, melyet a Függetlenségi Front tagjaiból állítottak össze. Az országban megalakuló Nemzeti Bizottságokról a *Magyar Közlöny* első számában közzétett 14/1945. M. E. rendelet tudósított.³⁰

Szombathely különleges státusszal rendelkezett, hiszen vármegyeszékhely volt, így a vármegyei Nemzeti Bizottságnak, valamint a városi Nemzeti Bizottságnak is otthont adott. A vármegyei szervezet április 9-én alakult meg, az országban szinte utolsóként. Szombathely város Nemzeti Tanácsa pedig – amely szintén ezekben a napokban jött létre – idővel átvette a megyei bizottság feladatait.³¹

A bizottságok alapvetően az átmeneti állapotot igyekeztek áthidalni, Szombathelyen pedig hamar, alig 1 hónapon belül megalakult a városi képviselő-testület, így feladatai egyre inkább az igazolóbizottsági eljárások szervezésében merültek ki. Fontos megjegyezni, hogy ekkor már Jaczkó Pál személyében újonnan hivatalba lépett főispán állt a megye élén, aki

27 Mire jó a Mohamedán népszokás? = Szabad Vasmege (továbbiakban: SZV), 1947. dec. 25. 5. p.

28 Az élet megindulása és az újjáépítés kezdetei Vas megyében, 1945–48. Szerk. Kiss Mária. Vál. Bariska István et al. Szombathely, é. n. (továbbiakban: Kiss, é. n.) 5. p. (Vas megyei levéltári füzetek; 1.)

29 Kiss, é. n. 29. p.

30 Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 14/1945. M. E. sz. rendelete a közigazgatás ideiglenes rendezéséről. = Magyar Közlöny, 1945. 1. sz. 2. p.

31 MNL Vas Megyei Levéltára (továbbiakban: VaML) A Szombathelyi Városi Nemzeti Bizottságának iratai 3–6/1945.

az ideiglenes kormányt képviselte Szombathelyen. Jaczkó a kisgazdapárt embereként, a nyilas kormány főispánját, Kocsárd Emánuelet váltotta. Mivel az ideiglenes nemzeti kormány novemberig hivatalban volt, a főispán kvázi a képviselői tisztet is betöltötte, hiszen Nyugat-Magyarország nem képviseltette benne magát, az időbeli megkésettség okán. Jaczkó működését a helyi politikai és adminisztratív vezetés nem nézte jó szemmel, a Nemzeti Bizottság kifejezetten barátságtalan viszonyt ápolt az új főispánnal, melynek hatására Jaczkó 1945 végén lemondott.

A város nyilas polgármestere, Vass Gábor márciusban nyugatra menekült, így helyette május 14-én a Nemzeti Bizottság Csermely Gyulát választotta a város élére.

Az általános infrastruktúra leromlása Vas vármegyét sem kímélte. A visszavonuló német csapatok igyekeztek a hidakat felrobbantani, hogy ezzel is lassítsák a szovjet előre nyomulást. A vasútvonalak mind az angolszász légitámadások, mind a front harci eseményei miatt siralmas állapotban voltak 1945 áprilisában. A városok, falvak középületeiben is sok esetben komoly károkat szenvedtek.

Szombathely polgármestere már április 22-i határozatában rendelkezett a hivatalnokok közmunkára fogásáról: *„A városra háramló közmunkákban nemcsak az egyéneknek, hanem a közhivataloknak is részt kell venniük. A közhivatalok csoportosan teljesítik a saját hivatali feladatuk ellátásán kívül naponta a közmunkákat. Tekintettel arra, hogy a rendes hivatali ügyködés még jelenleg a közhivatalokban nem indulhatott meg, az alábbiak szerint kötelesek az egyes közhivatalok és közintézmények naponta közmunkához munkaerőt rendelkezésre bocsájtani.”*³²

A bombázás romeltakarítási munkálatai fokozatosan valósultak meg 1945 tavaszán. A munkát irányító főjegyző, Németh József élete alkonyán felemásan emlékezett vissza a romeltakarítási munkálatokra: *„(...) Effendiev tábornok adta ki a parancsot, aki hivatott, és közölte, hogy biztosítsak rakodómunkásokat, akiknek ásóval, lapáttal kell megjeleníteniük az általa kijelölt helyen, mert sikerült a hadseregtől szállítóeszközöket szereznie. Igen nagy szerencse volt ez, hiszen e nélkül nem is lehetett volna csinálni semmit. Két plakáton felszólítottam mindenkit, hogy romeltakarítási munkákra jelenjen meg a Fő téren, és április 30-án a városparancsnokkal és küldöttségével együtt el kellett indulnom a munkálatokat megsemlélni. Nagy lelkesedés, vagy pláne összefogás nem jellemezte drága magyar testvéreimet, olyan is akadt, aki barátián figyelmeztetett, hogy bajom lesz még ebből. Ahelyett, hogy megköszönték volna, hiszen az ország hatodik legromosabb városa volt Szombathely.”*³³

Szombathely háborús kárait egy 1945. évi irat foglalta össze: *„I. A község szenvedett e kárt légitámadástól, és ha igen, hányszor érte légitámadás? Nem /Igen ...15 ízben. II. Szendedett e kárt földi harcok következtében, ha igen, mennyi ideig volt hadszíntér? Nem /Igen ... 1 napon át. III. Történt e a község polgári lélekszámban a háborús eseményeknek tulajdonítható számottevő csökkenés, esetleg növekedés s ha igen mi volt ennek az oka. Nem /Igen ... a/ életét veszttette kb. 450 személy. b/ elhurcoltak kb. 4500 személyt, ebből zsidó 4000 az elhurcoltakból vissza nem tért 4140 ebből zsidó 3650. (...) IV. A község lélekszáma 1945. június hó 30-án kb. 40.000. (...) VI. A háborúval kapcsolatban bekövetkezett károk /rongálás, megsemmisítés, elvitel/ az esetleges javulás, helyreállítás figyelembevételével az 1945. [június] 30-i állapot szerint: 5.300 db épület. 1/ Épületkárok: a/ kb. hány épület sé-*

32 Kiss, é. n. 9–10. p.

33 Cziprián, 1996. 11. p.

rülése 50 %-on felüli: 7 %. b/ - „ - 25-50 %-os: 23 %. c/ - „ - 25 %-on aluli: 50 %. d/ kb. hány épület maradt épen / a teljesen kijavítottak is beleértve: 20 %. (...) 3/ Iskolák kárai kb. hány %-ot tesznek ki: a/ elemi /alsó fokú/ iskolai épületekben: 50 %. b/ közép /másod-fokú/ iskolai épületekben: 20 %.”³⁴

Mint látható, a pusztítás jelentős méreteket öltött. Az újjáépítést hátráltatta a hiperinfláció, amely az 1945–1946. pénzügyi évet szinte teljesen ellehetetlenítette. Ennek ellenére 1946. augusztus 1-jén sikerült megvalósítani a valutareformmal összekötött stabilizációt, amelynek köszönhetően az ország pénzügyeiben pozitív folyamatok indultak el.

Az egészségügyi ellátórendszer szintén romokban hevert, amely a háborús viszonyok között tragikusnak volt mondható. A közismert járványok – elsősorban a tífuszjárvány – megfékezése ugyanis elsődülő feladat lett volna, ugyanakkor az orvosok jelentős része csak nehezen tudott munkába állni, egy részük pedig maga is betegségekkel küzdött. Ugyanez a helyzet jellemezte az egészségügyi szakszemélyzetet is, amelynek pótlása szintén komoly nehézségekbe ütközött. A szovjet katonák erőszakoskodásai miatt a szombathelyi Nemibeteg Gondozó Intézetnek komoly feladatokkal kellett megküzdenie. Különösen fontosnak bizonyult, hogy a vármegye kórházigazgatói nem menekültek el a német megszállókkal nyugati irányba, hanem helyükön maradtak.³⁵

Az újra munkába álló orvosokat szinte ünnepelte a város. Fennmaradt Pető Ernőnek, a városi kórház orvos igazgatójának pár évvel későbbi visszaemlékezése: „Ezen nagyrészt magánjellegű élményeim mellett, legkiemelkedőbb volt számomra az a hatósági és társadalmi fogadtatás, amellyel visszatérésemkor igazgató-főorvosi állásomba visszahelyeztek. Ez fejedelmi módon történt, pedig csak egy rongyos ruhám és lyukas cipőm volt. A vármegye alispánja, a polgármester, a Nemzeti Bizottság tagjai, az összes pártok, kedves munkatársaim a betegekkel együtt ünnepelve üdvözöltek, így nyugodt lélekkel kezdeztem el újra munkámat a közkórházban, amelyet mindig nagyon szerettem.”³⁶

Az újjáépítés megindult, amellyel párhuzamosan a város társadalmi élete is idővel normalizálódni kezdett. Először a politikai pártok jelentek meg, köztük a Magyar Kommunista Párt is, amely korábban Szombathelyen nem rendelkezett lényeges illegális szervezettel. 1945 nyara ugyanakkor már felkészülés volt a várható választásokra, amelyen megmérhetették magukat a korabeli erők. Magyarországon – a térségben szinte egyedülálló módon – relatíve szabad választásokat tartottak november 4-én, amely a Kiszgazdapárt elsöprő sikerét hozta. Nyugat-Magyarországon – különösebb meglepetést nem okozva – tarolt a Kiszgazdapárt: Sopron, Veszprém, Zalaegerszeg és Szombathely is kiszgazda képviselőt választott. A koalíciós kor alatt pedig egyre gyorsabban folyt Szombathely helyreállítása. Más kérdés, hogy a bombatámadás kísértete beleivódott a kortársak élményvilágába. Ugyanakkor 1947-től kezdődően olyan komoly változáshullám vette kezdetét Magyarországon is, amely elterelte a polgárok figyelmét a helyi ügyekről. Megindult a pártállam kiépítése, a polgári szabadságjogok lassan elenyésztek. Szombathely új kihívásokkal nézett szembe.

34 Kiss, é. n. 43. p.

35 MNL VaML Vas vármegye főispánjának iratai. Általános iratok 14/1945.

36 Mire jó a Mohamedán népszokás? = SZV, 1947. dec. 25. 5. p.